

Андрій ПОГРЕБЕННИК

**ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА XII-XIV ст. З ІСТОРІЇ
РЕЛІГІЙНО-ЄРЕТИЧНИХ РУХІВ ТА СЕКТ В
ОКСИТАНІЇ: КЛАСИФІКАЦІЯ Й АНАЛІЗ**

У статті аналізується корпус писемних джерел, які висвітлюють духовно-світоглядні орієнтири, догматичні засади та соціальні аспекти неортодоксальних релігійних рухів, поширених на теренах Окситанії впродовж XII-XIV ст. Автор здійснив комплексний аналіз ключових груп тематичних джерел, а саме – релігійно-дидактичних творів катарських, вальденських та бегардських проповідників, антиєретичних трактатів, складених католицькими теологами, а також актів і протоколів інквізиційних трибуналів.

Ключові слова: Окситанія, катари, вальденси, бегіни, бегарди, спіритуали, папство, Свята Інквізиція, інквізиційні протоколи.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

**ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ XII-XIV вв. ПО
ИСТОРИИ РЕЛИГИОЗНО-ЕРЕТИЧЕСКИХ
ДВИЖЕНИЙ И СЕКТ В ОКСИТАНИИ:
КЛАССИФИКАЦИЯ И АНАЛИЗ**

В статье анализируется корпус письменных источников, освещающих духовно-мировоззренческие ориентиры, догматические основы и социальные аспекты неортодоксальных религиозных движений, распространенных на территории Окситании на протяжении XII-XIV вв. Автор осуществил комплексный анализ ключевых групп тематических источников, а именно – религиозно-дидактических произведений катарских, вальденских и бегардских проповедников, антиеретических трактатов, составленных католическими теологами, а также актов и протоколов инквизиционных трибуналов.

Ключевые слова: Окситанія, катары, вальденсы, бегини, бегарды, спиритуалы, папство, Святая Инквизиция, инквизиционные протоколы.

Andriy POHREBENNYK

**WRITTEN SOURCES OF THE HISTORY OF
RELIGIOUS AND HERETICAL MOVEMENTS AND
SECTS IN OCCITANIA IN THE XII-XIV CENTURIES:
CLASSIFICATION AND ANALYSIS**

The article examines the body of written sources that illuminate the spiritual and ideological orientation, dogmatic principles and social aspects unorthodox religious movements on the territories of Occitania in the XII-XIV centuries. The author made a comprehensive analysis groups key content sources, such as cathars', waldensians' and beghards' religious works, preachers anti-heretical treatises authorship Catholic theologians and protocols of inquisitorial tribunals.

All existing today written sources, however, do not allow scientists to understand the controversial and ambiguous (in terms of interpretation) problems concerning the origin and development of heretical movements in Languedoc in the XII-XIV centuries. In practice, the basic range of issues reduced to a few fundamental questions: Origins and prerequisites dualistic doctrine in the south of France; ideological features of the „new Manichaeism” in an era of widespread population Provence; what was the ultimate program goal Occitan sects; what were the institutional and legal basis of the organizational structure heretical churches of the region. However, the same written sources store unique information about the ideology of Qatar and the Albigensian communities in the spiritual and social context, theological doctrines of Waldensians, Beguines and Franciscan spirituals, key events of the Albigensian crusade inquisitorial tribunals and activity on the territory of Occitania.

Keywords: *Occitania, Cathars, Waldensians, Beguines, Beghards, spirituals, the papacy, Sancti Incvisitium, inquisitorial protocols.*

Комплексний аналіз існуючого корпусу писемних джерел, де відображені аспекти діяльності південнофранцузьких релігійно-єретичних та сектантських рухів XII-XIV ст., у першу чергу, вимагає здійснення

відповідної типологізації згідно із сутнісно-жанровими ознаками, й класифікації цих джерел за принципом змістового навантаження. Такий підхід дозволяє виділити низку типів і видів тогочасних тематичних джерел. Пам'ятки з історії єретичних рухів можна умовно поділити на три групи: перша група – антиєретичні трактати XII – початку XIII ст., розроблені найбільш авторитетними теологами Західної Церкви з метою боротьби проти діяльності катарської спільноти; друга – теологічні та літургійні тексти єретичного походження, що дозволяють детально проаналізувати доктринальні засади їхнього вчення; третя група – архіви трибуналів Святої Інквізиції, з яких можна почерпнути інформацію про життя й побут самих єретиків, та історію їхнього руху.

На сьогоднішній день відомо понад тридцять антикатарських творів кінця XII-XIII ст. Проте, серед католицьких джерел два оригінальні тексти, що являють собою фрагменти церковного листування, – є першими й найбільш важливими документальними свідченнями стосовно катарів; ці тексти і дозволяють розкрити основні теологічні аспекти ересі, яку вони, разом з тим, викривають у догматичній площині. Зокрема, мова йде про циркулярний лист ченця Ербера щодо єретиків Перігора, датований початком XI ст. [288, с. 24-25], і лист Евервіна, абата Штайнфельда, Св. Бернару Клервоському (1090-1153) від 1143 р. [25].

У першому документі Ербер розповідає про появу в місцевості Перігор нової ересі, яка швидко завойовує популярність та прихильність серед населення. За його описом можна дізнатись відносно перших послідовників катаризму – т. зв. Добрих Людей. Єретики, наголошує Ербер, ведуть „апостольське” життя, здійснюють сотні поклонів на добу, дотримуються суворого посту, не приймають срібла, а якщо воно у них є – роздають його бідним. Також у листі згадується про те, що замість слів „Слава Отцю, і Сину, і Святому Духу!”, вони кажуть „Бо Твоє є Царство і влада над усіма творіннями на віки вічні! Амінь!”. Відомо, що катари використовували подібну заміну в молитві „Отче наш”, яку посвячений неофіт повинен був вимовляти певну кількість разів протягом дня

[242, с. 68]. Ербер пише також, що еретики заперечують таїнство Причастя і замінюють його перезаломленням благословенного хліба. Поряд з реальними особливостями культу еретиків, тогочасні автори їм також приписували магічні здібності та вміння, наприклад – здатність ставати невидимими, невразливість, вчинення „багатьох чудес” [233, с. 24-25]. Лист Евервіна Штайнфельдського як джерело характеризується виваженою позицією щодо катаризму, і адресований вже згадуваному Св. Бернару Клервосському, – одному з визначних інтелектуальних та духовних авторитетів Римо-Католицької Церкви означеного періоду. Цей документ фахівцями справедливо вважається одним із кращих католицьких опусів, де мова йде про катаризм; одночасно текст листа свідчить про високі моральні якості самого автора. В цьому джерелі містяться відомості стосовно церковної організації катарської еретичної громади й системи таїнств, про специфічний обряд хрещення еретиків через покладання рук (*Consolamentum*). Евервін із подробицями описує картину життя катарів, їхні ритуальні практики, виконання аскетичних обітниць – від постів і повного вегетаріанства, – до збереження мужності перед стратою [25].

До першої групи джерел так само відносяться церковні проповіді, складені видатними вченими, служителями Західної Церкви, з метою викриття й спростування ересі. Екберт, майбутній абат Шенау, а на початок 60-х рр. XII ст. – канонік Бонна, написав серію проповідей проти еретиків, котра датується 1163 р. [359, с. 88-94]. Ці проповіді зберігають додаткові подробиці про церкви Добрих Людей. Екберт першим згадує назву еретиків, під якою вони увійшли в історіографію – „катари”. Разом з тим, згадувані проповідницькі твори є носіями досить сумнівної етимології, за допомогою якої автор демонстрував свою „обізнаність” у патристиці, намагаючись поєднати грецьке „катарос”, – тобто „чисті”, з латинською назвою „*cati*”, – тобто шанувальники котів [288, с. 35]. Серед десяти пунктів, якими боннський канонік характеризує ересь катарів, виділяється відмова останніх від хрещення водою та заперечення людської природи

Христа. Він вперше у Західній Європі згадує про те, що вони дуалісти, й робить своєрідний історико-теологічний екскурс в античне маніхейство для обґрунтування того, що єретики є прямими наступниками однієї з античних маніхейських сект, отже, виступають в ролі „нових маніхейів”.

До даної групи джерел також відносяться й богословські антикатарські „сумми” XIII ст. Більшість з них з’являється і поширюється після Латеранського Собору 1215 р., – в розпал Хрестового походу проти альбігойців. На той час дисентерські групи, природно, були краще відомі, й католицькі апологети добре усвідомлювали недостатність існуючих патристичних аргументів проти їхніх містизованих проповідей. Тому „сумми” і трактати, присвячені антикатарській полеміці, залишаються ключовими за рівнем інформативності документами, де відображена напружена релігійна атмосфера тієї епохи, а також окремі реалії катаризму. Проте, вивчаючи їх, необхідно враховувати одну важливу обставину: вони були написані з метою надати католицьким проповідникам надійні аргументи для доказу хибності катаризму. У виділеному контексті в першу чергу доречно відзначити дві праці колишнього вальденса Дюрана де Уески (1160-1224) – „Книгу проти єресі” (1200 р.) та „Книгу проти маніхейів” (1220 р.) [11, с. 139-142; 63], складені ним „по гарячих слідах” на півдні Франції. Крім того, відомо кілька невеликих текстів подібного типу, серед яких вирізняється „сповідь” ломбардського катара, який „розкався” – „Виявлення єресі катарів Бонакурсуса” (1290 р.) [45, Col. 777-792].

Найважливішою з домініканських праць, присвячених „катарській” полеміці, залишається об’ємна „Сумма проти катарів і вальденсів” Монети Кремонського (1180-1260), написана 1240 р. [108]. З метою спростування пункт за пунктом катарської теології за допомогою численних аргументів, запозичених зі Святого Письма, він, через пряме цитування новозавітного тексту, катехизисно „доводить” єретизм їхнього віровчення. Подобиці біографії Монети Кремонського не збереглися. Однак, відомо, що він був одним із фундаторів Домініканського ордену та близьким другом Св. Домініка. Монета заснував ряд домініканських монастирів в Італії; у 1228 р. він оселився в Кремоні,

де організував велику домініканську проповідницьку конгрегацію. Тоді ж авторитетний орденський теолог розпочав роботу над фундаментальним антикатарським твором. Його праця відзначається глибоким знанням богослів'я, Біблії та канонічних книг.

Монета в „Суммі” навів достатньо вагомі аргументи на захист утвердженої офіційно латинської (католицької) догматики. М. Осокін зазначав, що Монета був одним з найнебезпечніших ворогів еретизму в першій половині XIII ст. [234, с. 813]. Авторський стиль викладу оригінальний; в окремих частинах праці домініканець веде полеміку у формі питань та відповідей, роблячи в кінці постульовані висновки. Монета чітко розмежує альбігойську (катарську) і вальденську догматики, перетворюючи свій опус у своєрідний „кодекс” не лише дисентерської, а й ортодоксальної теології. Клірик так само наводить численні тези з еретичного вчення, підкріплені ересіархами уривками з Біблії або ними ж перефразовані і, як дидакт, послідовно спростовує їх.

Не менш важливе значення для висвітлення та аналізу догматики катаризму має „Сумма проти катарів і Ліонських бідняків” [104, с. 20-59] й „Книга проти еретиків вальденсів” [98, с. 5-20] Райнерія Сакконі (1203-1268), оскільки її автор – домініканець та інквізитор, – сам колишній катар. Звісно, він мав добру обізнаність у еретичному богослів'ї. Райнерій народився в Італії (Ломбардії). Незважаючи на те, що від народження був католиком за віросповіданням, майбутній хроніст у свідомому віці увійшов до Церкви катарів і згодом очолив провідні позиції в її ієрархії. Однак, через 17 років перебування в катарській громаді, він повернувся до католицизму (1245 р.) і вступив до лав Домініканського ордену. Невдовзі Сакконі перетворився на фанатичного переслідувача катарів та вальденсів не лише на італійських теренах, а й у Південній Франції.

У складених ним 1250 р. нотатках про альбігойців знайшли відображення його глибокі знання відносно етико-теологічних поглядів еретиків та ортодоксальної догматики. Ряд католицьких полемічно-апологетичних трактатів був спрямований проти руху вальденсів. До них, у першу чергу, відноситься опус

абата Бернарді „Книга проти секти вальденсів” (1190 р.) [44, Col. 793-840]. Свідчення історичних джерел щодо вальденства містяться і в „Збірці пам’яток з історії раннього вальденства” [101]. В ній надруковано оригінали латинських трактатів, присвячених догматиці вальденської віри, а також твори авторства католицьких кліриків, які критикують богословські доктрини секти „Ліонських бідняків”. Серед трактатів збірки необхідно виокремити „Указ ересіарха Ломбардії до Ліонських бідняків, що живуть в Алеманії” [101, с. 90-98] та „Вчення про діяльність проти еретиків” [57, с. 108-128].

Цезарій Гейстербахський (1180-1240), німецький теолог, чернець цистерціанського монастиря поблизу Кельна, у своєму опусі „Діалоги про чудеса” [106] навів окремі свідчення про віровчення катарів та соціальну базу вальденсів у Франції та Німеччині в XIII ст. Природно, що світогляд латинських апологетів наклав відбиток на об’єктивне сприйняття феномену альбігойства; однак їхні твори залишаються важливим видом джерел з історії тогочасного південнофранцузького еретизму і зберігають багато маловідомих фактів. На думку А. Дунаєва, докладний виклад католицькими авторами інформації щодо еретичних віровчень обумовлено тим, що їхні тексти створювалися з метою організації теологічної полеміки або ж для безпосереднього виявлення еретичних відхилень в ході інквізиційних розслідувань [161, с. 77-79].

Можна погодитись, що „папські” джерела значною мірою були сфокусовані на виявленні суто антицерковних поглядів катарів та вальденсів, ніж на інших аспектах їхньої космології. Разом з тим, офіційні церковні джерела є необхідними для визначення морально-етичних трансформацій бюргерського світогляду, що знайшли своє відображення в альбігойстві. З точки зору католицьких теологів, найбільш характерною рисою віровчень катарів та вальденсів було принципово негативне ставлення до Римо-Католицької Церкви. Єретики вважали, що вона відступила від „істинної віри” з періоду понтифіката Сильвестра (314-335). Бонакурсус, наприклад, писав, що „катари називали Сильвестра Антихристом, з часів якого Церква втратила праведність, і засуджували Отців Церкви” [45,

Col. 777]. У того ж Райнерія Сакконі сказано про вальденсів, що вони чинять богохульство щодо Церкви, „кажучи, що вона не є Церквою Ісуса Христа, а [є] Церквою лиходіїв, і що вона відступила від віри за Сильвестра, коли отрута утримання майна була принесена до Церкви (...) Їхні [лиходіїв] вади й гріхи притаманні Церкві, а вони [вальденси] єдині – недержавні праведники (...) Римська Церква – блудниця” [97, с. 11-12].

Друга група джерел – власне еретичні тексти. У період Альбігойських війн та інквізиційних переслідувань, що тривали не одне десятиліття, майже всі вони були знищені або втрачені. З початком наукового вивчення проблеми катаризму (1939 р.), у багатьох європейських бібліотеках (переважно – завдяки наполегливим розшукам домініканського священика А. Дондена) вчені-медієвісти стали виявляти деякі фрагменти загублених рукописних книг автентичного окситанського походження. На сьогодні фактично збереглося два богословські трактати й три „ритуали” катарів, належним чином ідентифіковані: Ліонський Ритуал окситанською мовою [18; 28, с. 386-388; 51, с. 335-339]; Флорентійський Ритуал латинською мовою; опублікована А. Донденом анонімна „Книга про два Начала” XIII ст. [14, с. 139-140; 60], яка приписується Бартоломею з Каркассонна (XIII ст.) й увійшла до складу „Книги проти маніхеїв” Дюрана де Уески (Дюран частково цитує „Два Начала” з метою його доктринального спростування); „Книга про два Начала” Джованні де Луджіо (кінець XII – перша поовина XIII ст.) [8; 12, с. 142-159]; крім того – „Катарська апологія” й „Тлумачення молитви Отче наш” з рукопису „Дублінської вальденської збірки” (т. зв. Дублінський Ритуал) [10; 13, с. 332-334].

Всі „ритуали” датуються серединою XIII ст. Текст Ліонського Ритуалу складається з повного перекладу Нового Завіту на мову окситанців, а також молитов, ритуалу обов’язкової Сповіді, уривків з Правил аскетичного життя та опису ритуалу Хрещення або Consolamentum. Дублінський Ритуал має 11 розділів і є своєрідним катехізисом для навчання неофітів. Катарські „ритуали” містять ряд приписів та вказівок для служителів катарської Церкви й „Досконаlih”. Разом з тим, в них розяснюються й тлумачаться стрижневі положення

катарського віровчення на підставі уривків з Нового Завіту. Отже, „ритуали” є цінним джерелом із вивчення теологічних основ катаризму і дозволяють встановити їхні ключові відмінності від догматів Римо-Католицької Церкви, виявити причини, згідно з якими катари вважали свою Церкву істинною послідовницею Христа й апостолів.

Необхідно зазначити, що катари не визнавали Старий Завіт, використовуючи лише перекладений провансальською мовою з давньогрецької (койне) текст Нового Завіту, – їхнє „Святе Письмо”. Вони надавали йому містичного змісту, трактуючи через феорійні образи Євангелій свою духовно-світоглядну систему. Крім Нового Завіту, катари на сакральному рівні визнавали апокрифи, які виникли під богомільським впливом. Зокрема, це – „Провидіння пророка Ісайї про прийдешні літа й про Антихриста”; даним апокрифом широко користувались саме богоміли та середньовічні радикальні дуалісти. Інший відомий катарський апокриф – „Таємна вечеря” або „Interrogatio Johannis” [35, с. 324-332, 81]. Серед небагатьох вцілілих теологічних трактатів важливе місце займав і т. зв. Апокриф Іоанна („Євангеліє Іоанна”) [19, с. 323-324]. Як вже згадувалось, до Старого Завіту катари ставилися критично (Бог Старого Завіту – Іегова, для них – „Зле Начало”, „Бог Гніву”, „Бог Цієї Доби” або „Князь Світу Цього”, Який змусив людей поклонятися Собі, щоб відвести їх від шляху Спасіння); однак, ті старозавітні книги, де мова йде про Бога „доброго та духовного”, Якого й повинен був явити людям Христос, – у них шанувались [234, с. 143].

Священні тексти, що належали катарам і вальденсам, не містять, проте, прямих вказівок на соціальний склад єретичних спільнот, особливості їхньої організації та діяльності. Певні відповіді на ці питання в альбігойських пам’ятках можна знайти лише за допомогою дотичних свідчень. Доречно звернути увагу й на ще одну симптоматичну обставину: середовище бегінів не „породило” жодних матеріалів, які б повідомляли про їхню діяльність та погляди. Означений недолік, разом з тим, компенсується запозиченням бегінами цілої низки ідей Петра Іоанна Оліві (1248-1298), які вони широко використовували.

При висвітленні життєвого шляху Оліві, його боротьби проти Церкви та богословських поглядів тієї епохи, важливе значення мають актові матеріали трибуналів Святої Інквізиції, а також офіційні постанови Римо-Католицької Церкви: рішення церковних соборів, документи Римської курії, папські булли, резолюції загальних капітулів Францисканського ордену, висновки відповідних комісій, створених папством і Орденем. В цих пам'ятках відображаються точки зору папства й позиції орденського керівництва стосовно реалій, пов'язаних із боротьбою проти південнофранцузьких народно-релігійних рухів, інакодумства та сектантства. Особливу інформаційну цінність мають документи, в яких засуджуються погляди спірітуалів і „небезпечного” Оліві [46; 52; 53].

Високим рівнем інформативності позначений пласт джерел, де описується діяльність спірітуалів. У першу чергу – це спостереження й думки (коментарі) різних діячів Західної Церкви, її хроністів та історіографів, у тому числі – членів Францисканського ордену [40; 47]. Окремий джерельний корпус у питанні виникнення та дільності руху спірітуалів, а також їхнього протистояння з конвентуалами в самому францисканському середовищі, складають твори засновника корпорації – Св. Франциска Ассізького (1181-1226) [31]. Прикладом слугують його „Квіточки”, які є класикою світової теологічної літератури [36]. Природно, однак, що найважливішим джерелом залишаються твори саме Петра Іоанна Оліві. Серед значної кількості його великих за обсягом творів, варто відзначити праці, які містять новаторські для доби Середньовіччя ідеї, орієнтовані на критику католицької догматики. Основою для аналізу цих ідей слугує трактат Оліві „Постилла на Апокаліпсис” [80].

Бегінська періодизація історії Християнської Церкви та людства викладена саме в ній. Оліві поділяв церковну історію на низку етапів – сім послідовних „стадій” або „станів” („status”), через які повинно пройти людство; при цьому кожна наступна „стадія” була досконалішою за попередню. Автор Постилли підкреслював, що шоста стадія бере свій початок із засудження „Вавилонської блудниці”, – тобто Римської

Церкви, котра вже давно перебуває в „царині гріхів”. Оліві, в інвективному дусі, також писав про розпусту, жадібність, пихатість, ненажерливість латинських кліриків та симонію – явища, характерні для тогочасного церковного середовища. Засудженню з боку Римо-Католицької Церкви також піддався не менш відомий богословський твір Оліві – „Постилла на Євангеліє від Матвія”; суть опусу зводиться до регламентації „способу життя в бідності” [62]. Однак, всупереч очікуванням папства, після офіційної анафемі трактату, вплив ідей Оліві у Лангедоці, незважаючи на певну втрату позицій у регіоні, не був остаточно ліквідований. Так само важливе значення для вивчення руху спірітуалів мають твори, які належать перу сучасників Петра Іоанна Оліві – Убертіно де Казале (1259-1338) [107], Анджело Кларено (1247-1337) [37; 38] й Бернара Делісьйо (1260-1319) [341].

Окремий аспект дослідження катаризму становить питання витоків катарської ідеології. Творцями дуалістичної системи альбійоїців фахівцями вважаються болгарські богоміли. Головні тези богомільської догматики містяться в низці опусів болгарської ранньосередньовічної літератури. Найбільш повно болгарський релігійний дуалізм описано у трактаті відомого церковного письменника X ст. Козьми Пресвітера „Слово про новоявлену ересь Богоміла” [15, с. 246-265, 31], де автор обстоює негативну точку зору Церкви щодо богомільства. З інших писемних джерел доречно згадати ще два опуси – „Таємну книгу богомільів” [34] і „Солунську легенду” [33]. Проте, необхідно підкреслити: „Слово про новоявлену ересь Богоміла” значною мірою слугує головним джерелом у вивченні догматики богомільів, оскільки останній їхній теологічний трактат, авторства проповідника першої половини XII ст. Константина Хризомата, – було спалено 1140 р. внаслідок постанови тогорічного помісного Константинопольського собору.

Третя група джерел – інквізиційні архіви, – є базовими історичними документами, що характеризують релігійні репресії проти еретиків. В них, звісно, не фігурує інформація відносно специфіки катарської догматики через те, що під час проведення слідства інквізитори, зазвичай, використовували

стереотипні питання й відповіді, запозичені з домініканських антикатарських „сумм”. Проте, актовий матеріал інквізиційних трибуналів допомагає дослідити альбігойську ересь як соціокультурний феномен, визначити її морально-етичні пріоритети, територіальні та хронологічні межі, з’ясувати історичні умови розвитку неортодоксальної теології. Крім того, матеріали допитів, що велися представниками Святої Інквізиції, слугують істотним доповненням даних інших джерел щодо літургійної практики катарів.

Цікаві свідчення містять матеріали допитів інквізиторами еретиків, отримані у 1245 р. Матеріали повідомляють про постулати й догми катарського віровчення [9, с. 342-345, 61]. Документи діяльності трибуналів висвітлюють історію альбігойської ереси протягом 1185-1245 рр., і зберігають багато фактів про ситуацію з ерессю у північно-західній частині Тулузького графства наприкінці XII – початку XIII ст. Інтерес до цього виду документів був ініційований публікацією „еретичного” реєстру інквізитора з Пам’є – Жака Фурньє (1285-1342), здійсненою Ж. Дювернуа в 1965 р. Саме вона започаткувала дослідження альбігойства у соціологічному та етнологічному руслі [83, 84]. Тритомна збірка документів під назвою „Інквізиційні протоколи Жака Фурньє, єпископа Пам’єрського (1318-1325)”, укладена, відредагована й прокоментована Ж. Дювернуа, – присвячена діяльності протягом 1318-1325 рр. у містечку Пам’є місцевого інквізитора Жака Фурньє – майбутнього Папи Бенедикта XII. Документи зберігають свідчення щодо соціального складу еретиків, особливостей їхньої моралі та ідеології.

Серед джерел, які висвітлюють діяльність інквізиційних судів, вирізняються твори домініканця Бернара Гі (1261-1331); він очолював Святу Інквізицію у Лангедоці впродовж 1307-1323 рр. На початку 20-х рр. XIV ст. Бернар Гі склав своєрідний „навчальний посібник” для інквізиторів – „Практику розслідування еретичних оман” [41, 42, 43]. Цей посібник написаний на підставі матеріалів допитів значної кількості представників еретичного руху бегінів, які ретельно фіксував інквізитор. Він уважно вивчав інші інквізиційні акти,

постанови та книги, котрі користувалися популярністю у бегінів. В його „посібнику” простежується прагнення автора донести до керівництва Святої Інквізиції масштаб небезпеки, що загрожувала тоді Церкві. На початку XIV ст. або ж „останнім часом”, як констатує інквізитор, районом активного поширення бегінізму стала Південна Франція – Прованс, Нарбонн, Тулуза. Бернар Гі акцентує: єретиків вже „викривали” у 1315 р. Протягом наступних кількох років рух бегінів, попри каральні санкції, набув неконтрольованої масовості. Гі повідомляє також, що значну кількість членів секти було спалено на вогнищі у 1317 р. та наступних роках в різних містах півдня Франції (Каркассонн, Марсель та ін.) й Каталонії.

Інквізиційні матеріали, які дійшли до нас завдяки Бернару Гі, доповнюються низкою інших джерел. З їхнього переліку можна виокремити протоколи тулузьких інквізиторів, видрукувані Филиппом Лімборхом (1633-1712) як доповнення до виданої ним самим, на основі першоджерел, „Історії інквізиції” [94]. Значний інформаційний інтерес становить і розповідь бегінки Пру Бонети, допитаної інквізиційним трибуналом у Каркассонні [88]. Велика підбірка автентичних документів провансальських трибуналів XIII-XIV ст. подається у двотомній праці С. Дюе [61]. Досліджувані автором документи складають протоколи інквізиційних допитів, папські бреве й розпорядження, соборні декрети. Зокрема, у праці наводяться та аналізуються судові акти тулузького трибуналу, який діяв у 40-х рр. XIII ст., інквізиційні протоколи графства Фуа 70-х – 80-х рр. XIII ст. та ін.

Згадувані пам’ятки слугують підґрунтям для висвітлення діяльності інквізиторів на землях Окситанії. Окреме місце серед комплексу джерел, присвячених функціонуванню окситанського трибуналу, посідають зізнання віруючих катарів у графстві Фуа перед інквізитором Жофруа д’Аблі (друга половина XIII ст. – 1316) [86]. Матеріали допиту свідчать про продовження існування єретичних поглядів навіть через шістдесят років після падіння останньої катарської фортеці – Монсегюра. Цей оригінальний судовий реєстр встановлює родовід сімей послідовників ересі й надає значний обсяг

інформації про життя та побут пересічної людини в регіоні Ар'єж на початку XIV ст. Фатальною подією в історії катаризму став Альбігойський хрестовий похід. За своєю мотивацією він був релігійним та політичним конфліктом, впродовж якого Тулузьке графство та Лангедок з 1208 по 1255 рр. зазнали значних людських жертв і руйнувань. Сама ж сеньйорія Альбі залишалась незначною територією війни, яка охопила всю Південно-Західну Францію. Даний конфлікт, як наслідок, призвів до того, що незалежні території, якими ще залишались на той час володіння графа Тулузького, васала короля Франції, 24 серпня 1271 р. перейшли до рук Филиппа III Сміливого (1270-1285). Подобиці цієї жорстокої війни, котра проводилась під релігійним гаслом, відображені в творах двох хроністів, свідків тих подій – П'єра де Во-де-Серне (1185-1218) та Гільома де П'юїлорана (1200-1274).

Перший з них був ченцем монастиря Шартрської єпархії. 1202 р. П'єр брав участь у Четвертому Хрестовому поході. 1206 р. він прибув до Лангедока, щоб проповідувати. П'єр провів там декілька років з армією Сімона де Монфора (1160-1218), який керував „альбігойською” кампанією, у своїх проповідях закликаючи „істинних” вірян до боротьби проти катарської ересі. Цей чернець написав багату на факти „Альбігойську історію” [91; 95], де розповідається про події, очевидцем яких став автор. Хроніст, природно, висвітлює події суб'єктивно, оскільки виправдовує дії хрестоносців. П'єр де Во-де-Серне почав написання своєї віршованої „Альбігойської історії” орієнтовно у 1213 р. й завершив її зі смертю Сімона де Монфора 1218 р., згадуючи цю подію у творі.

Гільом де П'юїлоран жив в епоху придушення провансальського народно-релігійного руху і займав посаду католицького капелана при графові Раймонді VII. Перу хроніста належить твір „Історія Альбігойської війни” [4, 5, 6, 70]. Незважаючи на провансальське походження, автор залишався на боці французького уряду й не переймався суспільними інтересами населення окситанського регіону. Він був сучасником лише останнього періоду боротьби Прованса проти Французького королівства за незалежність. Хрестові

походи автор описує за спогадами інших хроністів, зокрема, того ж таки П'єра де Во-де-Серне. В альбігойських ересьях Гільом вбачав покарання для католицького духовенства за його розпусне життя, про яке історик розповідає в перших розділах хроніки. Однак, падіння графства де Фуа, що стало фінальним етапом ліквідації самостійності Лангедока, викликало у пресвітера, судячи з тексту джерела, неприховану радість.

Крім того, два окситанські клірики, – один з Наварри, інший з Тулузи, – написали хроніку про цей хрестовий похід провансальською мовою у вигляді героїчної поеми, котра складається з десяти тисяч римованих віршів, поділених на 214 лесс, й відому під назвою „Пісня про Хрестовий похід проти альбігойців” [7, 72, 73, 74]. Поема увібрала в себе дві протилежні точки зору на описувані події. Вірогідно, автори „Пісні” належали до протилежних таборів: творець першої частини (131 лесса, 2772 вірша), Гільом з Тудели (друга половина XII – перша чверть XIII ст.) – палкий прибічник католицької теократії. Гільом Тудельський, оселившись у Монтобані 1119 р., перейшов на бік хрестоносців, – тобто, враховуючи його окситанське походження, виявився „зрадником” альбігойської справи і перебував під особистою опікою полководця Сімона де Монфора.

Хроніст почав свій виклад з 15 січня 1208 р., – від вбивства на берегах Рони тулузьким дворянином папського легата П'єра де Кастельно (цей злочин став приводом для початку воєнних дій), і завершив його розповіддю про збори в Пам'є, організовані Сімоном де Монфором 1 грудня 1212 р. Очевидно, що Гільом з Тудели, користуючись прихильністю графа Бодуена (брата графа Раймонда VI Тулузького, який зрадив альбігойців та перейшов на бік хрестоносців), був відвертим ворогом єретиків, але, ведучи подвійну гру, шанував графа Раймонда VI, називаючи його „звитязним графом Раймондом” [7, с. 215].

Анонімний наступник Гільома Тудельського, який продовжив написання другої частини поеми (6810 віршів, поділених на 83 лесси), за своїми політичними й конфесійними уподобаннями кардинально відрізняється від попередника: він демонструє справжній окситанський патріотизм. Автор розглядає Альбігойський хрестовий похід як громадянську війну

між феодалами Французького королівства та окситанськими сеньйорами: перші, за наказом короля Филиппа II Августа, прагнули захопити володіння других. Безіменного співавтора „Пісні про Хрестовий похід проти альбігойців” турбує доля єретиків та проблема відновлення феодального права. Про це, зокрема, йдеться в лессах 143-147, де переповідаються суперечки на IV Латеранському Соборі (11-30 листопада 1215 р.) з приводу заплутаних юридичних наслідків походу: учасники Собору не могли дійти згоди щодо подальшої долі привласнених володінь окситанських графів, які полягли в бою або були відлучені Папою від Церкви.

Найбільш складним залишалось питання спадщини для Раймонда VII (1222-1249), сина „єретичного” графа Тулузького Раймонда VI (1194-1222). Автор розмірковує над питаннями доцільності позбавлення графа спадку та збереження васалітету для дрібних феодалів (баронів і віконтів), сюзерени яких теж зазнали папського відлучення або загинули. „Пісня” залишилась незавершеною. Розповідь обривається на моменті третьої облоги Тулузи (16 червня 1219 р.) під проводом принца Людовика, майбутнього короля Франції Людовика VIII (1223-1226).

Аналіз королівських ордонансів та інших матеріалів, що походять з королівської адміністрації, дозволяє визначити ставлення до народно-єретичних рухів представників світської влади. Ці документи виявляють різнобічні аспекти їхньої релігійної та соціальної політики, спрямованої проти єретиків. Провідне значення для вивчення феномену альбігойства мають тогочасні королівські акти.

Ключову роль тут відіграють булли, декреталії [99] та листи [16] Папи Іннокентія III (1198-1216), ініціатора Альбігойського хрестового походу. Листи понтифіка й відповіді адресатів на них відображають, у першу чергу, особливості тогочасної міжнародної ситуації й пріоритетні геополітичні орієнтири папства. Більшість богословських творів та проповідей Іннокентія III зібрано в „Латинській патрології” абата Ж.-П. Міня [78]. Одним з найвідоміших французьких хроністів XIII ст. був Гільом де Нанжис (перша половина XIII ст. – 1300), який склав „Хронікон” [48]. Твір охоплює період з 1113

по 1300 рр. Автор був бенедиктинцем, ченцем абатства Св. Діонісія, та вів державні аннали Франції. Цінність його хроніки полягає у детальному висвітленні правління французьких королів Людовика IX (1226-1270), Филиппа II Августа (1179-1223), Филиппа III та Филиппа IV (1285-1314). Проте, як джерело для вивчення Альбігойських хрестових походів, опус відіграє другорядну роль, оскільки про завоювання Лангедока хрестоносцями автор згадує лише дотично.

Позиція хроніста стосовно анексії Окситанії французами є відверто прокатолицькою, про що свідчать рядки його твору, датовані 1215 р. Згадуючи діяльність Латеранського Собору, він зверхньо називає Раймонда VI і Раймонда VII „еретиками” і визнає їх гідними „меча анафеми” [48, с. 156]. Рядки, датовані 1218 р., прославляють постать Сімона де Монфора, „героя як у вірі, так і в битвах, гідного вічної слави” [48, с. 157]. Разом з тим, хроніка Гільома де Нанжиса є ключовим джерелом для висвітлення першої половини правління Филиппа IV Красивого; тому, період з 1285 по 1300 рр. автор описує значно детальніше, порівняно з рештою подій французької історії кінця XIV ст.

В межах узагальнення необхідно констатувати: всі існуючі на сьогоднішній день писемні джерела, тим не менш, не дають можливості вченим до кінця розібратись у протирічній та неоднозначній (з точки зору трактування) проблематиці стосовно виникнення та розвитку еретичних рухів у Лангедоці в XII-XIV ст. На практиці базовий діапазон проблематики зводиться до кількох принципових питань: витоки й передумови появи дуалістичного віровчення на Півдні Франції; світоглядні особливості „нового маніхейства”, поширеного в ту епоху серед населення Прованса; в чому полягала кінцева програмна мета окситанських сектантів; якими були інституційні й правові засади організаційної структури еретичних Церков регіону. Однак, ті самі писемні джерела зберігають унікальну інформацію щодо ідеології катарських і альбігойських спільнот в духовному й соціальному контексті, теологічних доктрин вальденсів, бегінів та францисканських спірітуалів, ключових подій Альбігойського хрестового походу й діяльності інквізиційних трибуналів на терені Окситанії.

Джерела та література: 1. Адемар Шабаннський. Хронікон / Адемар Шабаннський. – СПб.: Евразія; М.: Кліо, 2015. – 384 с.; 2. Блаж. Іоанн. Катары: Церковь Любви. Грааль против Рима / Блаж. Іоанн. – М.: Мир Софії, 2006. – 472 с.; 3. Блаж. Іоанн. Школа Марії Магдалини / Блаж. Іоанн. – М.: Местная релігійозна організація Община Православної Церкви Божієї Матері Державна г. Москви, 2008. – 140 с.; 4. Гільєм де Пьюілоран. Історія альбігоскої війни. Сраження при Мюре (1213 г.) / Гільєм де Пьюілоран // Каратини Р. Катары. – М.: ЕКСМО, 2010. – С. 368-373; 5. Гільєм де Пьюілоран. Історія альбігоскої війни. М'ятеж Тренкавелля (1240 г.) / Гільєм де Пьюілоран // Каратини Р. Катары. – М.: ЕКСМО, 2010. – С. 377-381.; 6. Гільєм де Пьюілоран. Історія альбігоскої війни. Падіння Монсеґюра (1244 г.) / Гільєм де Пьюілоран // Каратини Р. Катары. – М.: ЕКСМО, 2010. – С. 382-383; 7. Гільєм Тудельський. Песнь об альбігойском крестовом поході / Гільєм Тудельський. – М.: Квадрига, 2010. – 320 с.; 8. Джованні де Луджіо. Книга о двух началах / Джованні де Луджіо // Библиотека Якова Кротова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.krotov.info/acts/13/2/dva_nach.html; 9. Дуэ С. Еретики графства Тулузського в першій половині XIII століття, по матеріалах дослідження 1245 року / С. Дуэ // Каратини Р. Катары. – М.: ЕКСМО, 2010. – С. 342-345; 10. Дублінський ритуал катарів // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fatuma.net/text/dr>; 11. Дуранд із Уэски. Книга против манихеев / Дуранд із Уэски // Неллі Р. Катары. Святе еретики. – М.: Вече, 2005. – С. 139-142; 12. Іоанн фон Луджіо. Книга о двух началах / Іоанн фон Луджіо // Неллі Р. Катары. Святе еретики. – М.: Вече, 2005. – С. 142-159; 13. Істинна Божія церква і Consolamentum или Духовне крещення (Окситанський Дублінський ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЕКСМО, 2010. – С. 332-334; 14. Катарський трактат Бартоломе (тезиси) // Неллі Р. Катары. Святе еретики. – М.: Вече, 2005. – С.139-140.; 15. Козьма Пресвітер. Слово о новоявленній ересі Богомила / Козьма Пресвітер // Родник златоструйний: Памятники болгарської літератури IX-XVIII століть. – М.: Художественна література, 1990. – С. 246-265.; 16. Корреспонденція Іннокентія III / Пер. с фр. І. Л. Лащука [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.globalfolio.net.htm>; 17. Ландульф Старший. Міланська історія / Ландульф

Старший // Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Landulf_Mediolan_2/frametext3.htm; **18.** Лионский Ритуал Катаров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://credentes.livejournal.com/tag/Источники>; **19.** Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 323-324.; **20.** Новий Заповіт і Книга Псалмів. – К.: Нове життя, 1992. – 461 с.; **21.** Об антибогомильском соборе Борила // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 272-273.; **22.** Пассауский аноним. De occasionibus errorum hereticorum. // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 60-63.; **23.** Песни трубадуров / Пер. со старопрованс. А. Наймана. – М.: Наука, 1979. – 264 с.; **24.** Песнь о крестовом походе против альбигойцев. – М.: Ладомир; Наука, 2011. – 484 с.; **25.** Письмо Эвервина, аббата Штайнфельда, святому Бернару. 1143 год / пер. Н. В. Дульневой // Дельфис. Культурно-просветительский журнал, 2011. – № 68 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.delphis.ru/journal/article/katary-reinskikh-zemel>; **26.** Пьер де Во-де-Серне. Переписка арагонского короля с прелатами, участниками Лаворского собора / Пьер де Во-де-Серне // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 360-367; **27.** Пьер де Во-де-Серне. Как поступили с еретиками в Кастре в сентябре 1209 года / Пьер де Во-де-Серне // Доманин А. Крестовые походы. Под сенью креста – М.: Центрполиграф, 2003. – С. 419-421; **28.** Просьба о прощении и обязательство покаяния (Окситанский Лионский ритуал) // Ж. Брюнель-Лабришон, К. Дюамель-Амадо. Повседневная жизнь во времена трубадуров. XII-XIII века. – М.: Молодая гвардия, Палимпсест, 2003. – С. 386-388; **29.** Салимбене де Адам. Хроника / Салимбене де Адам. – М.: РОССПЭН, 2004. – 984 с.; **30.** Св. Козмы Пресвитера, Слово на еретики и поучение от божественных книг / Св. Козьма Пресвитер / Сост. М. Г. Попруженко. – СПб.: Сенатская типография, 1907. – 86 с.; **31.** Св. Франциск Ассизский. Сочинения / Под ред. В. Л. Задворного. – М.: Изд-во Францисканцев – Братьев Меньших Конвентуальных, 1995. – 202 с.; **32.** Сказание пророка Исайи о грядущих летах и об Антихристе // Родник златоструйный:

Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 267-271.; **33.** Солунская легенда // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 266; **34.** Тайная книга богомилов // Родник златоструйный: Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков. – М.: Художественная литература, 1990. – С. 240-245.; **35.** Тайная вечера // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 324-332; **36.** Цветочки святого Франциска Ассизского / Пер. с лат. А. Печковский. – М.: Азбука, 2012. – 222 с.; **37.** Angelus Clareno. Epistola excusatoria ad papam de falso impositis et fratrum calumniis / Angelus Clareno // ALKG. – Berlin, 1885. – Bd. I. – S. 521-533; **38.** Angelus Clareno. Historia septem tribulationum Ordinis Minorum / Angelus Clareno // ALKG. – Berlin, 1886. – Bd. II. – S. 106-164; **39.** Annales ecclesiastici ab anno 1198 ubi desint cardinalis Baronius auctore Odorico Raynaldo congregationis oratorii presbytero / Ed. Joanne Dominico Mansi Lucensi: In 15 t. – Lucae: Typis Leonardi Venturini, 1749. – T. IV. – 656 p.; **40.** Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum / Auctore A. R. P. Luca Waddingo Hiberno: In 17 t. – R.: Typis Rochi Bernabo, 1735. – T. XIII. – 621 p.; **41.** Bernard Gui. Manuel de l'Inquisiteur / Bernard Gui / Ed. par G. Mollat, G. Drioux. – P.: Champion, 1926. – T. I. – 197 p.; **42.** Bernard Gui. Manuel de l'Inquisiteur / Bernard Gui / Ed. par G. Mollat, G. Drioux. – P.: Champion, 1927. – T. II. – 170 p.; **43.** Bernardo Guidonis. Practica Inquisitionis heretice pravitatis / Bernardo Guidonis. – P.: Alphonse Picard, 1886. – 371 p.; **44.** Bernardi abbatis Fontis Calidi ordinis Praemonstratensis. Adversus Waldensium satam liber: Circa Annum Domini 1190 / Bernardi abbatis Fontis Calidi ordinis Praemonstratensis // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histoires: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 793-840.; **45.** Bonacursus ex Haeretico Catholicus. Vita Haereticorum quam patefecit Bonacursus, quondam Haereticus, nunc autem Catholicus / Bonacursus ex Haeretico Catholicus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histoires: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 777-792.; **46.** Bullarium Franciscanum sive Romanorum Pontificum Constitutiones, Epistolas, Ac Diplomata Continens Tribus Ordinibus Minorum, Clarissarum, Et Poenitentium: Benedicti XI, Clementis V,

Ioannis XXII Monumenta / A. C. Eubel digesta: In 24 t. – R.: Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, 1898. – T. V. – 643 p.; **47.** Chronica XXIV generalium ordinis Minorum / Ed. Patribus collegii Bonaventurae // Analecta Franciscana: In 27 t. – Florentiae: Typographia collegii S. Bonaventurae, 1897. – T. III. – 774 p.; **48.** Chronique latine de Guillaume de Nangis de 1113 à 1300 / Ed. par H. Geraud. – P.: Julez Renouard et C., 1843. – 459 p.; **49.** Compayré C. Études historiques et documents inédits sur l'Albigeois, le Castrais et l'ancien diocèse de Lavaur / C. Compayré: In 3 t. – Albi: M. Papailhiau, 1841. – T. III. – 570 p.; **50.** Confessio Guilelmi Agassa clerici Leprosi commendatoris leprosie de Stagno super facto heresis // J. M. Vidal. La poursuite des lepreux en 1321, d'après des documents nouveaux. – R. – P.: St. Louis des Français, 1899. – P. 419-478.; **51.** Consolamentum или Духовное крещение (Окситанский Лионский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 335-339.; **52.** Corpus Juris Canonici: Editio lipsiensis secunda: In 2 vol. – Graz: Akademische Druck – U. Verlagsanstalt, 1959. – Vol. 2. – 1346 p.; **53.** Denzinger H. Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum / H. Denzinger. – Friburgi Brisgoviae: B. Herder Typographus editor pontificius, 1957. – 692 p.; **54.** Histoire générale de Languedoc: avec des notes et les pièces justificatives, composée sur les auteurs et les titres originaux / Par dom Cl. de Vic, dom J. Vaissète, A. Du Mège: In 10 vol. – Toulouse: J.-B. Paya, Propriétaire-éditeur, 1885. – T. 5. – 219 p.; **55.** Dictionnaire des heresies / Par F. A. A. Pluquet / Publiee par J.-Jh. Claris, J. P. Migne: In 2 vol. – P.: Ateliers catholiques du Petit-Monrouge, 1847. – T. II. – 1420 p.; **56.** Dispute de Pamiers (entre catholiques et vaudois): 1207 // Enchiridion fontium Valdensium: recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge du IIIe Concile de Latran au Synode de Chanforan, 1179-1532 / Ed. par G. Gonnet. – Torino: Claudiana, 1958. – P. 126-128.; **57.** Doctrina de modo procedendi contra Haereticos. // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 108-128.; **58.** Documents de l'histoire du Languedoc, publiee sous la direction de P. Wolff / Ed. par P. Wolff. – Toulouse: Privat, 1969. – 376 p.; **59.** Documents relatifs a l'histoire de Flandre pendant la premiere moitie du XIVE siècle / Ed. par H. Pirenne // Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire ou recueil de ses bulletins: In 17 t. – Bruxelles: Librairie

Kiessling, 1897 – T. VIII. – P. 477-493.; **60.** Dondaine A. O. P. Un traite neo-manicheen du XIIIe siècle. Le Liber de duobus principiis, suivi d'un fragment derituel cathare / Dondaine A. O. P. – R.: Istituto storico dominicana S. Sabina, 1939. – 172 p.; **61.** Douais C. Documents pour servir a l'histoire de l'Inquisition dans le Languedoc au XIIIe et au XIVe siecles / C. Douais: In 2 vol. – P.: Librairie Renouard, 1900. – T. 1. – 416 p.; **62.** Douie D. L. Olivi's Postilla super Matthaem / D. L. Douie. // Franciscan Studies. – N. Y.: Franciscan Institute Publications, 1975. – Vol. 35. – P. 66-92.; **63.** Durand de Huesca. Une somme anti-cathare. Le Liber contra Manicheos / Durand de Huesca / Ed. par C. Thouzellier. – Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense Administration, 1964. – 376 p.; **64.** Durand de Huesca. Un traite cathare inedit du debut du XIIIe siecle, d'apres de Liber contra Manicheos / Durand de Huesca / Ed. par Christine Thouzellier. Louvain: Bureau de la Revue d'Historie Ecclesiastique, 1961. – 118 p.; **65.** Ein unedirter Brief des P. Olivi / Jeiler I. // Historicher Jahrbuch. – Munster: Drud und Commissions-Berlag, 1882. – Bd. III. – S. 648-659.; **66.** Ebrardus. Liber Antihæresis. Contra eos, quidicuntur Xabatati / Ebrardus // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 99-107.; **67.** Ermengaudus. Liber contra hæreticos / Ermengaudus // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histories: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCIV. – Col. 1235-1273.; **68.** Fagniez G. Documents relatifs a l'histoire de l'industrie et du commerce en France / G. Fagniez: In 2 t. – P.: Picard, 1898. – T. I. – 349 p.; **69.** Guibal G. Le poème de la croisade contre les Albigeois, ou l'Épopée nationale de la France du sud au XIIIe siècle / G. Guibal. – Toulouse: A. Chauvin, 1863. – 616 p.; **70.** Guillaume de Puylaurens. Chronique sur la guerre des Albigeois (1202-1272) / Guillaume de Puylaurens / Ed. par Charles Lagarde. – Beziers: Imprimerie de J. Delpech, 1864. – 354 p.; **71.** Guillaume de Puylaurens. Chronique 1145-1275 / Guillaume de Puylaurens. – Toulouse: Le Pérégrinateur, 1997. – 237 p.; **72.** Guillaume de Tudèle. [Chanson de la croisade contre les Albigeois (provençal ancien-français modern). 1973] La chanson de la croisade albigeoise. Le Poème de l'auteur anonyme / Ed. E. Martin-Chabot. –P.: Les Belles lettres, 1973. – 428 p.; **73.** Guillaume de Tudèle. La chanson de la croisade albigeoise. La chanson de Guillaume de Tudèle / Guillaume de Tudèle / Ed. E. Martin-

Chabot. – P.: Les Belles lettres, 1976. – 304 p.; **74.** Guillaume de Tudèle. La chanson de la croisade albigeoise. Le Poème de l’auteur anonyme / Guillaume de Tudèle / Ed. E. Martin-Chabot. – P.: Les Belles lettres, 1989. – 325 p.; **75.** Guillaume Pelhisson. Chronique: 1229-1244 / Guillaume Pelhisson / Ed. par J. Duvernoy. – P.: CNRS, 1994. – 136 p.; **76.** Histoire de la guerre des Albigeois. Chronique de Guillaume de Puylaurens. Des gestes glorieux des français de l’an 1200 à l’année 1311 / Ed. par F. Guizot. – P.: J.-L.-J. Brière, 1824. – 416 p.; **77.** Incipit tractatus Fratris David de inquisitione hereticorum. // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 66-89; **78.** Innocentii III, romani pontificis, opera omnia. // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus histories: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCXVII. – Col. 9-1159; **79.** Inventer l’heresie?: Discours polemiques et pouvoirs avant l’Inquisition / Collection du Centre d’études medievals de Nice. – Nice: Diffusion, C.I.D, 1998. – 283 p.; **80.** La „Lectura super Apocalipsim” di Pietro di Giovanni Olivi: Ricerche sull’escatologismo medioevale / Di R. Manselli. – R.: Istit. stor. ital. per il medio evo, 1955. – 243 s.; **81.** Le livre secret des cathares. Interrogatio Iohannis / Edition critique, traduction, commentaire par E. Bozoky. – P.: Éditions Beauchesne, 2009. – 259 p.; **82.** Le livre des sentences de l’inquisiteur Bernard Gui 1308-1323 / Introduction et traduction J. Théry. – P.: CNRS Editions, 2002. – 271 p.; **83.** Le Registre d’inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325) / Ed. par J. Duvernoy: 3 tomes. – P., N. Y.: Mouton Editeur, 1965. – T. 1. – 1340 p.; **84.** Le Registre d’inquisition de Jacques Fournier, évêque de Pamiers (1318-1325) / Ed. par J. Duvernoy: 3 tomes. – P.: La Haye, 1978. – T. 1. – 1346 p.; **85.** Liber antiheresis // Enchiridion fontium Valdensium: recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge du IIIe Concile de Latran au Synode de Chanforan, 1179-1532 / Ed. par G. Gonnet. – Torino: Claudiana, 1958. – P. 36-45; **86.** L’inquisiteur Geoffroy d’Ablis et les cathares du comte de Foix (1308-1309) / Ed. A. Pales-Gobillard. – P.: CNRS Editions, 1984. – 436 p.; **87.** Livre des deux principes / Introduction, texte critique, traduction, notes et index de C. Thouzellier – P.: Cerf, 1973. – 504 p.; **88.** May W. H. The Confession of Prou Boneta, Heretic and Heresiarch / W. H. May // Essays in medieval life and thought / Ed. by J. H. Mundy, R. W. Emery, B. N. Nelson. – N. Y.:

Biblo and Tannen, 1965. – P. 3-30; **89.** Monachi G. Contre Henri schismatique et hérétique suivi de Contre les hérétiques et les schismatiques (anonyme) / G. Monachi. // Sources chrétiennes. – P.: Editions du Cerf, 2011. – № 541. – 352 p.; **90.** Nelli R. Écritures cathares / R. Nelli. – P.: Éditions Le Rocher, 1995. – 350 p.; **91.** Petri Vallis Cernaii. Historia Albigenisium et sacri belli in eos anno 1209 suscepti duce et principe Simone de Monteforti / Petri Vallis Cernaii // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SL. Corpus historias: In 221 t. – P.: Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem, 1855. – T. CCXIII. – Col. 0543-0711; **92.** Petrus Cella. Sententiae (1241, 1242) / Petrus Cella // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 129-133; **93.** Petrus Johannis Olivi. Questiones in secundum librum Sententiarum quas primum ad fidem codd. mss. / Petrus Johannis Olivi / Ed. Bernardus Jansen: In 2 t. – Florentiam: Typographia collegii S. Bonaventurae, 1924. – T. 2. – 644 p.; **94.** Philippi a Limborch. Historia inquisitionis: cui subjungitur Liber sententiarum inquisitionis Tholosanae. Ab anno Christi 1307 ad annum 1323 / Philippi a Limborch. – Amstelodami: Apud Henricum Wetstenium, 1692. – 419 p.; **95.** Pierre des Vaux de Cernay. Histoire de l'hérésie des Albigeois et de la sainte guerre entreprise contre eux (de l'an 1203 à l'an 1218) / Pierre des Vaux de Cernay / Ed. M. Guizot. – P.: J.-L.-J. Brière, 1824. – 399 p.; **96.** Profession de Foi de Durand d'Huesca et de Bernard Prim, (Lettre d'Innocent III de 1208-1210) // Enchiridion fontium Valdensium: recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge du IIIe Concile de Latran au Synode de Chanforan, 1179-1532 / Ed. par G. Gonnet. – Torino: Claudiana, 1958. – P. 129-140; **97.** Rainerii Sachoni. Summa de Catharis et Leonistis commentatio critica / Rainerii Sachoni / J. K. L. Gieseler. – Gottingae: Typis Dieterichianis, 1834. – 23 p.; **98.** Reineri ordinis praedicatorum contra Waldenses Haereticos Liber // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 5-20; **99.** Regestum Innocentii III Papae super negotio Romani Imperii / F. S. J. Kempf // Miscellanea Historiae Pontificiae. – R.: Pontificia Universita Gregoriana, 1947. – 449 p.; **100.** Regula fratrum minorum. Textus originalis. Bulla papae Honorii III super regulam fratrum minorum // Seraphicae legaskationis textus originales. – Claras Aquas (Quaracchi): Typografia

Collegii S. Bonaventurae, 1897. – P. 35-47; **101.** Rescriptum heresiarchum Lombardie ad pauperes de Lugduno, qui sunt in Alamania // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 90-98; **102.** Rituel cathare / Ed. par C. Thouzellier. – P.: Editions du Cerf, 1977. – 344 p.; **103.** Roger P. Archives historiques de l'Albigeois et du Pays Castrais / P. Roger. – Albi: S. Rodière, 1841. – 181 p.; **104.** Summa Fratris Renerii de Ordine Fratrum Praedicatorum, de Catharis et Leonistis seu Pauperibus de Lugduno // Сборник памятников по истории раннего вальденства / Под ред. Д. Егорова. – М.: Тип-ия Императорского Московского ун-та, 1910. – С. 20-59; **105.** The chronicle of William of Puylaurens: the Albigensian crusade and its aftermath / William of Puylaurens / Ed. by W. A. Sibly, M. D. Sibly. – Woodbridge: The Boydell Press, 2003. – 162 p.; **106.** The dialogue on miracles: Caesarius of Heisterbach (1220-1235) / Caesarius of Heisterbach / Trans. by H. von E. Scott, C.C. Swinton Bland. – L.: George Routledge & Sons, 1929. – 546 p.; **107.** Ubertinus de Casali. Arbor vitae crucifixae Jesu / Ubertinus de Casali / C. T. Davis. – Torino: Bottega d'Erasmus, 1961. – 498 p.; **108.** Venerabilis patris Monetae Cremonensis ordinis praedicatorum S.P. Dominico Aequalis Adversus Catharos et Valdenses / Monetae Cremonensis / Ed. T. A. Ricchini, G. B. Sintes. – R.: Ex typographia Palladis, 1743. – 648 p.; **109.** William of Tudela. The song of the Cathar wars: a history of the Albigensian Crusade / William of Tudela / Transl. and ed. by J. Shirley. – Aldershot: Scolar press, 1996. – 210 p.